

УДК 304.2 (477)

ББК 71.0.

**ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ
В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРИТАЦІЇ БОГДАНА ЛЕПКОГО
ТА ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ**

В. М. Голобін, Я. І. Кісь, І. П. Макаровський

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igr@nung.edu.ua*

У статті здійснюється історико-політологічний аналіз художніх текстів Богдана Лепкого, а також Володимира Сосюри, зокрема трилогії “Мазепа” і поеми “Мазепа”, з’ясовуються історичні умови діяльності гетьмана Івана Мазепи та його політична позиція.

***Ключові слова:** Богдан Лепкий, боротьба, держава, визвольна ідеологія, вільна Україна, Володимир Сосюра, Іван Мазепа, козацька старшина, Мотря Кочубеївна, політична свідомість.*

Художній пласт Мазепіани поки що мало піддавався історико-політологічному аналізу на відповідність духу та характеру епохи. Такий аналіз сприятиме розвитку історичної, а також політичної свідомості українського суспільства. Найбільш знаковими в цьому плані є художні тексти Богдана Лепкого та Володимира Сосюри.

У своїй знаменитій трилогії “Мазепа” Богдан Лепкий з великою художньою достовірністю зображує державницьку суть життя і діяльності гетьмана Мазепи, яка найвиразніше проявлялась в його намаганнях подолати не стільки ворогів зовнішніх, як внутрішніх, насамперед “одвічних демонів української землі” – “руїнництво” і “ненависть земляків” (мається на увазі низький рівень внутрішньо-національної солідарності).

Гідне похвали і те, що автор не спрощує складності натури гетьмана, не ідеалізує і не демонізує його, як, до речі, і інших своїх персонажів. Хоча Мазепа на деяких сторінках твору просто-таки декларує ідеї українських істориків-державників початку ХХ ст., та це не затьмарює колоритності його образу, художньої, а також ідейної вартості трилогії Лепкого. Вона є помітною віхою на шляху формування реальної української протипаги “імперській”, суцільно негативній оцінці життя і діяльності козацького вождя. У трилогії образ Мазепи є самодостатнім, однак він підсилюється іншими персонажами, насамперед образом його матері – ігумені Флорівського жіночого монастиря Марії-Магдалени, а також коханої Мотрі Кочубеївни.

Художній образ матері гетьмана носить у Б. Лепкого велике філософсько-етичне навантаження. Це ціла філософсько-художня концепція, основу якої складає діалектика духовного і матеріального. Через сповідь Мазепи перед своєю матір’ю Лепкий показує нам найсуттєвіше в його

образі – задум визволити “Україну, та не так, як Богдан, на короткий час, а надовго, навіки, якщо люди можуть балакати про вічність”.

Таке прагнення сина схвалює мати. Одначе, для досягнення цієї історичної мети радить йому розкаятись у двох своїх найбільших гріхах – нестримному захопленні жінками та матеріальними цінностями. Мазапа признається матері, що не може позбутися цих гріхів. Він намагається переконати її в тому, що вони не заважають йому працювати для досягнення згаданої мети. На докір матері, що йому за булавою пора б забути про спідницю, він відповідає: “Не можу. Краса вражає мене, а краса людська тим паче. Як побачу гарну людину, так ніби новий дух вступає в моє тіло. Почуваю у собі нову охоту працювати, боротися, добувати. [...] Коли б я нараз перестав на жінок дивитися, то чи не зникчємнів би я, не постарівся, не збайдужнів до життя? І що ж з того за хосен був би для України?” [1, с.50-51]. Другий свій гріх, котрий крився в матеріалізмі, гетьман виправдовував тим, що підносив добробут, творив культуру, беріг мир, хотів, щоб люди засмакували в людському життї. “Я хотів своєї держави. І хочу! Будував її, як уважав, що можливо збудувати. Не весь камінь може бути на верху, мусить же щось і в фундаменті лежати. На фундамент великий тягар налягає... Тяжко народові, я знаю. Та буде своя держава, тоді й полегша прийде, муси то прийти, я це знаю” [1, с.52]. Марія Магдалена слухала сина, водячи за ним своїми грізними очима. Вона розуміла кожен порух його душі, та вважала, що не зайвим буде ще раз вказати йому на його великий гріх: “Оце то і єсть той гріх, той великий гріх. Не для слави Божої і не для спасення людського працюєш ти, а похоті плотські женуть тебе до праці, з тіла, а не з духа твоя робота свій почин бере. Тільки те, що з духа походить, безсмертне єсть, а тіло тлінь...” [1, с.50].

Пригадала вона йому й про те, що Україна хоче від нього “великої і неподільної любові, щоб ти тільки про неї дбав і більш ні про кого!” [1, с.51]. Зрештою, вона бачила недосконалість сина, його піддатливість на спокуси, а тому дала йому лише один-єдиний критерій для прощення гріхів: “Що не зробиш для полегшення долі народу, для визволення його з тяжкої вавилонської неволі, прощене тобі хай буде Господом милосердним. Амінь!” [1, с.52]. Не шкодило б запам’ятати це і сучасним українським синам, котрі своєю гріховністю занадто багато завдають смутку матері – Україні.

Щодо образу Мотрі Кочубеївни, то він у Богдана Лепкого є уособленням України, її краси, сили і духовної величі. Тож високе естетичне чуття гетьмана було передумовою його закоханості в українську королеву краси. В самого письменника читач може помітити теж загострену чутливість до краси, критерії якої є чисто українськими: розкішність, ріст, погляд, риси обличчя та усмішка. Про це читаємо такі натхненні рядки: “Мабуть, і на буйній Україні такий розкішний цвіт ще ніколи не цвів. Зріст, погляд великих очей, котрим краски не підбереш, бо все вони міняться і грають, як море, лица, ніби грецька статуя засоромилась й спаленіла, а усмішка

– Боже твоя сила! – що за усмішка, дивна й нерозгадана – і тягне, і відтручує, і пестить, і глумиться над тобою, – чари, тай годі!” [1, с.61]. Цей опис зовнішньої краси Мотрі є ще одним доказом того, що Богдан Лепкий, працюючи над трилогією “Мазепа”, був добре обізнаний з архівними документами стосовно життя і діяльності гетьмана, зокрема його листами до Мотрі. Так, в першому листі до неї Мазепа писав: “Моє серденько, мій квіте рожаний! Сердечно від того болію, що недалеко від мене їдеш, а я не можу очиць твоїх і личка біленького видіти, через сей листочок кланяюся, всі членики цілую люб’язно” [2, с.112]. Отже, Мотря для Б. Лепкого, як і для І. Мазепа, є втіленням найкращої чарівної квітки.

До речі, образ Мазепа Богдана Лепкого поступається образіві Мотрі своєю довершеністю і художньою правдивістю. Значною мірою це пояснюється співзвучністю симфонії кохання, котре зазнав Іван Мазепа в XVIII столітті, а Богдан Лепкий у кінці XIX та першій половині XX століть. Письменник мав, образно кажучи, свою Мотрю і пережив муки кохання не менші, ніж Мазепа.

То ж звернемо увагу на такі рядки із четвертого листа Мазепа до Мотрі: “Уже ти мене ізсушила красним своїм личком і своїми обітницями” [2, с.112]. Б. Лепкий також переживав ізсушливе кохання.

Не лише гетьман, але і кожен, хто бачив Мотрю, високо цінував її вроду: “Але ж гарна вона, краща від своєї долі, ой краща! Куди там! Гарна, як лелія... На білу лелію кривавий дощ паде, на снігах пишній квітці зимно...” [1, с.70] – віщував Івану Чуйкевичу, нареченому Мотрі, старий Палієвий козак, котрий після ув’язнення і заслання до Сибіру Семена Палія став жебраком-віщуном. Чуйкевич, зачарований вродою Мотрі, каже про неї: “Богиня! [...] Не міг надивуватися на її стать струнку, гармонійну і на хід ритмічний, як найкращий танець” [1, с.74-75].

Богдан Лепкий змальовує не лише зовнішню, але й внутрішню, душевну красу Мотрі. Це високодуховна, патріотична і сильна натура. Вона любить гетьмана, бачить, що і він готовий пожертвувати усім заради її любові, навіть боротьбою за вільну Україну. Щоб цього не сталося Мотря відрікається від своєї любові в ім’я боротьби за волю України: “Краще пропаду я, змарнію, зів’яну, як трава під кінським копитом, щоб тільки задум ваш, ваша і моя мрія, Іване Степановичу, перетворилися в діло. Так, так, не перечте мені”. Підперла рукою свою голову пишну і дивлячись у простори говорила, ніби пісню співала: “А коли здійсняться задуми гетьманські і гетьман меч свій на стіну повісить, сідаючи за стіл з товаришами своїми на добре заслужений спочинок, тоді нараз потре чоло рукою і, дивлячись на білий цвіт калини, на небо ясне й на людей веселих, весіллям тим, яке дає лиш воля, зітхне і скаже: і вона колись хотіла того – Мотря” [1, с.376].

Не лише західні, але й східні українці зберігали пам’ять про Мазепу, ігноруючи ідеологічне табу на неї. Його діяльність, крім

Степана Руданського, намагалися об'єктивно відтворити на сторінках своїх творів Михайло Старицький (роман “Руїна” та “Молодість гетьмана”), а також Гнат Хоткевич. Останній у своєму опублікованому в 1917 р. науково-популярному нарисі “Гетьман Іван Мазепа”, чи не вперше в Мазепіані, виділяє серед причин поразки гетьманського війська відсутність української визвольної ідеології, яка б оволоділа цілим народом. Ідеологічне обґрунтування Мазепою своїх стратегічних планів залишилось поза політичною свідомістю козацьких мас. При такому вразливості політики гетьмана Хоткевич, констатуєчи факт переходу Мазепа на бік шведського короля Карла XII, пише: “Сам гетьман узяв із собою тисяч до 5 війська та стільки ж зоставив по сей бік Десни, але...”

Але се не були свідомі повстанці. Се не були люди, що йшли за ідею, йшли на смерть, свідомо, однодумно. Се були “солдати”. Офіцери рішили зробити революцію, а солдатам тим нічого не сказали. Думали, що вистачить видати приказ – і солдат послухає, і діло революції буде зроблене. Втім була помилка ініціаторів – і втім лежить трагічний момент революції 1708 року” [4, с.96].

Письменник популяризує думки М. Грушевського про об'єктивну закономірність боротьби козацької старшини за вільну Україну. Разом з тим, він акцентує свою увагу на саможертвоність козацької верхівки, що пішла з Мазепою заради ідеї українського визволення з-під російського царського деспотизму: “Не бачимо тут ні демагогічних закликів, ні обіцянок, ні заклинань, ні погроз, ні всього того апарату, який супроводить кожне нечисте діло. Суха політика, суха дипломатія, суха конечність історії. Люди дійсно йшли не задля власного капризу чи користі – бо чи то погано жилося полковнику козацькому? – а волокла їх невимолима сила історії, так само як вела вона під шибеницю чи на костер всіх поборників великих ідей” [4, с.98].

Отже, Хоткевичу йдеться не про заперечення окремих фактів героїчних вчинків українців заради великих ідей, а про те, що ці ідеї належним чином не були прищеплені найширшим верствам українського суспільства, не стали визначальними в їх духовності і не потягли за собою масового героїзму. Письменник відзначає, що український простолюд в масі своїй під впливом пропаганди Петра I, не підтримав Мазепу і не став союзником Карла XII. Згодом, подібні думки висловлювали у своїх творах Богдан Лепкий та Володимир Сосюра. Пам'ять українців про Мазепу і мазепинців підсилив своїм могутнім поетичним талантом Володимир Сосюра, не раз битий тодішніми владними вельможами за “національне збочення”. Він потайки написав поему “Мазепа” – про “зрадника” і “злодія”. Поет почав працювати над нею в 1929 р., а завершив її у 1959-1960 роках, коли в Україні наростала хвиля спротиву кремлівській політиці денаціоналізації. Син донецького степу і дитя Комуни світової, як називав себе Сосю-

ра, переосмислював здобутки і втрати всіх революцій ХХ ст. в Україні, в яких він особисто відіграв активну роль.

Це відчутно особливо в другій частині твору. Вона має виразне політико-філософське спрямування та спонукує нас задуматись над віковичними складними проблемами української історії. Творячи поему, Сосюра постійно разом із своїм персонажем Мазепою ніби сповідається перед Шевченком, і запевняє його, що гетьман по-суті не “пан”, не “зрадник”, не “конформіст”, а народолобець, правдоборець, хоча не до кінця послідовний, та все-таки революційного спрямування (такий собі націонал-революціонер). Згідно Сосюри революційність Мазепи полягає в усвідомленні ним необхідності збройної боротьби козаків за самостійну українську державність. Керувати цією боротьбою мала високоморальна та високопатріотична козацька еліта з державницьким мисленням. Водночас гетьман бачить, що таких козацьких лідерів, не виключаючи і його, ще немає. Поки що вони не сформувались. Він розуміє свою приховану фатальну слабкість, закорінену в проблемі єдності з народом:

Хто ж поведе тебе повстати,
Коли і я, мов пес, мов раб,
Тебе змінив на ці палати?
Де взять тобі своїх Месій,
Коли і я такий, як всі?. [3, с.231]

У цих рядках відчутне відлуння окремих ремінісценцій із Франкового “Мойсея”.

Поет проникає в помисли і тайники душі гетьмана, в його дії, робить їх анатомічний розріз, щоб встановити причину нерозривної трагедії провідника і народу. Про свій авторський задум він пише:

Я ж українець, як і він,
Дитя Комуни світової,
Я партії своєї син
і син донецького я степу,
що розірвав потали гать,
я серцем хочу показати
Страшну трагедію Мазепи,
І в ній в той час страшний незгоди

Трагедію мого народу... [3, с. 236-237]

Віддамо Сосюрі належне. Свій задум він реалізував блискуче. Протягом усієї поеми автор настійливо часто повторює – трагедія обумовлена поразкою, причина якої в тому, що народ не зрозумів високих поривань Мазепи й не підтримав його:

Бо не пішов за ним народ
шляхом і радості, й надії.
Не зрозумів його він мрії...
Та й як він зрозуміти міг

На перехресті злих доріг,
 Під ураганами негод!..
 Бо помиляється й народ...

 Коли немає ще держави. [3, с.237]

І знову та же думка, лише в контексті завершення життєвого шляху Мазепи, коли його мрії розбилися, а народ знеславлював, і він, розлучений з коханою, доживав останні дні на чужині:

Прости, прости, Україно-мати,
 Мене і спільників моїх!
 Я, мов Іуда той проклятий,
 На рідний не ступлю поріг.
 Хіба народу не любив я?
 Та в грізний час страшних негод
 Собі на горе й безголів'я
 Не зрозумів мене народ. [3, с.251]

Висловлюючи через образ Мазепи свої історіософські ідеї, Сосюра спонукав гетьмана думати про те, як царській “криці” (імперії, зрештою системі) протиставити могутнішу силу – “гнів, народний гнів!” (шалену, розбурхану народну стихію, здатну при мудрому керівництві змести царське засилля. – *Автори.*). З рядків поеми віє сумом, що саме цього і не сталося. Натомість сталося жахливе:

А з боку Карла і Петра
 Українці б'ються до загину.
 Який це жах! Який це жах!
 Так розмінять можуть орлину!
 І наче стогне на ножах
 Роздерте серце України... [3, с. 249]

І знову вчуваються Шевченкові повні жалю слова з приводу того, що гетьмана не єднали з фастівським полковником, народним улюбленцем Семеном Палієм. “Не єднали”. Напрочуд точний і ємкий вираз. Вина покладалася Кобзарем не стільки на Мазепу, як на його близьке оточення. Адже Сосюра не випадково надає місце в поемі і Палієві, чого не робили, або майже не робили, інші автори поетичних творів про Мазепу. Запорозький кошовий Кость Гордієнко привів із собою загони козаків і став на бік Мазепи. Але ж... Щоб переманити козацтво на свій бік, Петро I повернув Семена Палія із сибірського заслання, поновив його в полковницькому статусі, підкреслюючи при цьому, що той своїм засланням повинен “завдячувати” Мазепі. Розрахунок на популярність засланця був удалий.

Палій – не лише лицар, але й неабиякий мовець. Його звернення до козаків-січовиків Гордієнка характеризується лаконічністю, піднесе-

ною патріотичністю та глибоким переконанням у правоті (з його погляду) своєї політичної позиції:

Січовики! За кого люто
Ви кров братерськую лете?..
Як сміли Бога ви забути,
Кому народ продаєте?!
Ви ж не перевертні, а люди!
Сини мої! Чи ви зі мною?. [3, с.249]

Після цього запального звернення, враховуючи, що Семен Палій здавна мав репутацію козацького батька, він отримав від них сподівану, позитивну для себе відповідь:

З тобою, батьку, ми з тобою!
Змії ми голову зсічем!
Загуркотіло “Слава! Слава...”
І козаки за Палієм
На шведів ринули, як лава.
Неначе меч титана, дзенькнув,
Об штик ворожий у борні.
І марно кликав Гордієнко
Свої незборні курені...
Його не слухали. [3, с.249]

Володимир Сосюра добре усвідомлює всю складність обраної ним теми, її постійну актуальність та невичерпність. Щодо образу Мазепи, то останнє слово він залишає за народом. А до того:

Хай про Мазепу спів мій лине,
Хоч він був пан, серце мав.
За суверенність України
Боровся він і в цім був прав. [3, с.249]

Тож не випадково Іван Мазепа посів одне з почесних місць серед українських державних і культурних діячів. І з вершини галицької художньої Мазепіани Богдана Лепкого та наддніпрянської Володимира Сосюри гетьман запрошує своїх потомків до роздумів про державне і культурне життя України, закликає нас мудрішати і наснажуватися високими ідеями для її блага.

Література

1. Лепкий Б. Мазепа (Трилогія) Мотря / Б. Лепкий. – Львів: Червона Калина, 1991. – 388 с.
2. Листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни // Іван Мазепа: Художньо-док. кн. – К.: Веселка, 1992. – С. 112-116.
3. Сосюра В. Мазепа [поема] // Мазепа, гетьман український, у поетичних образах корифеїв української літератури від Шевченка до Сосюри: Ювілейний зб. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2007 – С. 217-256.

4. Хоткевич Г. Два гетьмана / Г.Хоткевича. – К.: Дніпро, 1991 – 107 с.
*Стаття надійшла до редакційної колегії 01.12.2010 р.
Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандриком Я.І.*

**POLITICAL ORIENTATION OF IVAN MAZEPA IN ARTISTIC
INTERPRETATION BY BOHDAN LEPKYI
AND VOLODYMYR SOSIURA**

V. M. Golobin, U. I. Kis', I. P. Makarovskiy

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, st. Carpats'ka, 15;
ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

The article deals with historical and politological analysis of Bohdan Lepskiy's essays as well as Volodymyr Sosiura's ones namely trilogy "Mazepa" and poem "Mazepa". Historical conditions of hetman Ivan Mazepa's activities and his political orientation are cleared up.

Key words: *Bohdan Lepkyi, state, Volodymyr Sosiura, Ivan Mazepa, Motria Kochubeyivna, Ukraine.*